

Les perspectives futures de l'aragonès

Xavier Tomás Arias

Societat de Lingüística Aragonesa (SLA), correu.sla@gmail.com

La situació de diglòssia que l'aragonès vivia quan Jean-Joseph Saroihandy va fer els primers treballs de camp a l'Alt Aragó, a les acaballes del segle XIX i primeres dècades del XX, ha passat a ser actualment un accelerat procés de substitució lingüística, intensificat per la caiguda demogràfica, l'envelliment de la població aragonesòfona, la desaparició d'una economia tradicional i, finalment, la pràctica consumació de la ruptura de la transmissió intergeneracional d'aquest petit romanç pirinenc.

L'aragonès ni tant sols ha pogut, com altres llengües, arribar a tindre un dialecte alt front a un de baix, (Ferguson, 1959). És a dir, una varietat dialectal concreta, especialment prestigiada que fos referent del conjunt. Pel que fa a la creació d'un model de llengua comuna, estàndard, des dels anys seixanta s'ha originat un neoaragonès que encara està en procés de creació però que té com a principal obstacle per a avançar la seua escassa incidència com a hipotètica llengua de referència entre els parlants del romanç històric, dels dialectes constitutius. Tanmateix, encara que qualsevol model d'aragonès elaborat hagués pogut triomfar, la greu situació actual donaria com a resultat la paradoxa d'una llengua "de joguina" (*dummy high*) (Fishman, 1967), és a dir, un aragonès que la gent s'estimaria en tant que signe identitari, que seria objecte de respecte però que quasi ningú no parlaria.

La pregunta candent és: cap on va l'aragonès avui? Quins factors intervenen actualment? Reflexionarem entorn a aquest tema prenent en consideració les iniciatives que s'han dut a terme en altres minories lingüístiques romàniques i no romàniques.

1. Una retrospectiva

Les esperances sobre un estatus legal per a l'aragonès semblen desfer-se definitivament un cop fracassades les expectatives que molts tenien posades en una llei de llengües que regulés una hipotètica protecció de l'aragonès (Nagore, 2011), i una encara més que improbable cooficialitat. Aquesta llei de circumstàncies va arribar massa tard, diríem que 25 anys tard, perquè va ser aprovada per l'executiu d'Iglesias (PSOE) sabent que era flor d'un dia. En efecte, el text que finalment va resultar amb l'arribada d'un nou govern del PP no va més enllà de les bones declaracions sobre la riquesa i el valor lingüístic que posseeix l'Alt Aragó, però no estableix cap mesura efectiva de promoció ja que està absolutament buida de continguts que s'assemblen, ni de lluny, a una veritable política de planificació lingüística. Concepte aquest, dit sigue de pas, que a l'Aragó, no ha estat mai assumit per cap govern. Creiem, francament, que no hi ha cap panacea legal que, a hores d'ara, arribe a temps per a 'salvar' l'aragonès.

Des del primer terç del segle XX —època en que podem estimar que l'aragonès era parlat per una xifra superior a les 50.000 persones—, fins a la meitat de segle, s'ha produït, poc a poc, l'abandonament de la llengua: cada cop més gent deixava de transmetre-la a les noves generacions. Aquest procés es va accelerar als anys seixanta, amb un considerable descens demogràfic, amb la construcció d'embassaments que va suposar que a moltes zones la població es tripliqués. També, com a altres llengües, va incidir negativament l'arribada del turisme i les consegüents millores en les comunicacions, però, sobre tot, va ser letal l'emigració dels joves que va fer que l'Alt Aragó tingués una població envellida i principalment masculina. Si ens mirem l'apartat demogràfic de l'atles Peter, veurem que les terres aragoneses, juntament amb les terres altes d'Escòcia i el nord d'Escandinàvia, són les zones més despoblades d'Europa. Val a dir també que la substitució lingüística és un procés que ja ve de segles, però que, especialment a Europa, s'ha accelerat des dels anys 40 (Kremnitz, 2008: 15).

Avui en dia, fem càlculs molt realistes, no és probable que l'aragonès passe de 5.000 parlants efectius, és a dir, aquells que, en major o menor mesura el fan servir quotidianament, i això, sumant la microllengua benasquesa que personalment no considerem dins del seu sistema. És per tots conegut que les úniques parles que encara tenen un cert ús social es troben a la vall d'Echo (Echo i Ciresa), la vall de Gistau, la de Benasc (que és la que presenta més vitalitat) i a la Ribagorça, tot excloent-ne els dos nuclis urbans més importants (Campo i Graus); el ribagorçà és un dialecte que arriba a les poblacions meridionals d'Estadilla i Fonç. A la resta del territori les diverses parles locals són patrimoni d'uns pocs individus d'una darrera generació i més podríem dir que és un castellà amb força aragonesismes que no pas un aragonès genuí. D'altra banda, aquest romanç autèntic ja no es troba enlloc donat que a aquelles zones on encara existeixen varietats vives la diglòssia és extrema i la castellanització penetra tot el sistema de la llengua, fonètic, morfològic, sintàctic, lèxic i semàntic. Aquesta presència glotofàgica ha erosionat de tal forma l'estructura lingüística que les generacions més joves, a zones de més vitalitat com és la Ribagorça, ja no identifiquen com a propis camps lèxics com ara *puyar*, *puyada*. Això és, si més no, el que em trobo, per exemple, amb els meus alumnes d'Estadilla, els meus informants de Graus... etc. És de témer que les coses no aniran pas a millor en els propers anys. Els parlants són, majoritàriament, gent gran, que, per llei de vida, va desapareixent any rere any.

Des del punt de vista de la distribució geogràfica i social dels parlars aragonesos el que s'ha dit a dalt ha quedat reflectit en un procés de trencament del *continuum* lingüístic, el qual ja estava conformat a finals del s. XIX i venia de molt abans. Les diferents parles locals van veure limitat el seu ús a un territori que, cada cop més, resultava que ja no tenia com a parla veïna una altra parla aragonesa, sinó, tot simplement, un castellà farcit d'aragonesismes. En conseqüència, cap d'aquestes varietats va poder, o saber, constituir-se en una varietat, social o literària, de referència, com sí ha passat en altres romanços. Simplement, no es van produir les circumstàncies per a elaborar una norma comuna (López, 2010: 380).

Tanmateix, des de finals dels anys seixanta, va sorgir un associacionisme a Saragossa i a Osca, habitualment lluny de les zones aragonesòfones, que ha cridat tenaçment l'atenció, en aquestes quatre dècades llargues, sobre l'existència i la rellevància d'un romanç autòcton al Pirineu i Prepirineu aragonès. Aquest grup n'ha difós la seua literatura dialectal i ha postulat un, o diversos, models d'un aragonès que volia ser un estàndard per a tota la llengua i que ha acabat sent un neoaragonès que s'assembla molt a la llengua de joguina de Fishman. Això és, sens dubte, degut a que en realitat està construït amb lèxic aragonès, sí, però sobre una base sintàctica i semàntica castellana (Mendivil, 2002-2004). Aquesta llengua ha esdevingut un instrument identitari, la *fabla*, d'ús urbà i calculem que emprat per sota de les 200 persones. Aquesta situació ha creat una dualitat terminològica sota el terme *aragonès* (Arnal, 2010: 74), que sovint és barrejat i confós: d'una banda designa el romanç aragonès, les parles constitutives de l'Alt Aragó, nascudes d'un protoromanç que, a la seua vegada, provenia d'un llatí una mica diferent del d'altres zones. Però d'altra banda, denomina la llengua codificada, nascuda en els escrits de Conte (*A yaya Andresa*, 1968) i Nagore (*Sospitos de l'aire*, 1971); una llengua elaborada amb premura i que barreja arbitràriament elements de diverses varietats aragoneses, llengua que és encertat denominar com *neoaragonès* (Arnal, 2010: 76). Tanmateix, hem observat repetidament que la gent de l'Alt Aragó l'anomena *fabla* mentre que reserva per al romanç històric que parlen denominacions cada cop més localistes (ansotano, cheso, chistabino, campense, grausino, estadillano, foncense...). De fet, l'aragonès i la *fabla* són, al nostre parer, dues llengües diferents. La qual cosa explica el perquè del fracàs d'aquesta neollengua, que no és identificada com a model de referència per als escassos parlants dels dialectes constitutius. Podríem dir, bàsicament, que es tracta d'una llengua que no és pot vincular a cap territori, una parla sense terra, una víscera sintètica que lluita per fixar-se a un cos que la rebutja perquè no forma part de la seua natura. Ja vam parlar fa deu anys de tot aquest procés a un altre lloc, al qual remetent al lector interessat. ¹

2. Una expectativa

En els últims anys des de la Universitat de Saragossa, finalment, han sorgit posicionaments respecte a la situació creada per aquesta dualitat. Tots ells són escèptics amb el neoaragonès. Així, es posa l'accent sobre el rebuig del neoaragonès i la necessitat de que siguen tingudes en compte les varietats locals (Castañer, 2005: 42), opinió que també comparteix Mª Luisa Arnal, qui, tanmateix, contempla la necessitat de dissenyar una ortografia comuna (Arnal, 2010: 81), com així mateix Mendivil (2009: 7) qui contempla una grafia més polimorfa. En aquesta qüestió de la grafia s'han repetit, com en un *dejà vu*, els factors sociolingüístics que han estat presents en el neoaragonès.

¹ *Algunas consideraciones sobre el intento estandarizador del aragonés en su contexto histórico*, José Antonio Saura Rami / Xavier Tomás Arias. Actes du XXIV Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Aberystwyth, 1-6 aout 2004, Tome II, Ed. by David Trotter, Tübingen Niemeyer, 2007.

Com és sabut, les associacions que en les últimes dècades han postulant aquest estàndard han fet servir una grafia, dita d'Osca, aprovada a aquesta ciutat en 1987 en un congrés integrat majoritàriament per neoparlants, i que és, bàsicament, la que va crear-se en 1976 des del *Consello d'a Fabla Aragonesa*. Per altre costat, s'ha promogut una nova proposta, de resultes d'un nou congrés fet en 2006, entorn a un grup dissident de la grafia anterior, que s'agrupa sota el nom de *Estudio de Filología Aragonesa-Academia de l'Aragonés*, els components del qual van integrar majoritàriament l'efímer *Consejo Superior de las Lenguas de Aragón* que havia de crear una acadèmia per l'aragonès. Totes dues associacions mantenen la necessitat del neoaragonès, llengua que fan servir sense gaires diferències. Al marge d'aquest paradigma va néixer en març de 2004 la *Societat de Lingüística Aragonesa* (SLA), que, en aquest tema de la grafia no va més enllà d'usar un model, de base etimològica, a la seua revista *De lingva Aragonensi* (DLA) i a les diverses comunicacions a congressos nacionals i internacionals on participa des de fa deu anys. En realitat, la SLA, en tant que associació, no ha adoptat encara cap grafia. L'evidència, tanmateix, ens indica que cap d'aquestes tres grafies serà acceptada de manera general per aquells que parlen qualsevol varietat aragonesa, de la mateixa forma que el neoaragonès tampoc no va ser acceptat. Potser la solució més sensata fora adoptar la que apareix als programes de festes, a les Pastorades, a les obres recents d'autors rellevants (Villa, Chazal), és a dir, una grafia de base castellana amb certs elements, com les apostrofacions o els guionets entre verb i pronom, encerts de la grafia d'Osca.

I de l'estàndard, què en fem? Una llengua comuna, com se sap, neix principalment de la necessitat de comunicar diverses variants d'un mateix sistema. Aquesta necessitat, els aragonesoparlants sembla que han optat per solucionar-la amb el castellà. Això és una realitat evident, com ho és també el fet de que actualment la majoria de pares decideixen de transmetre el castellà als fills, i no l'aragonès, i això passa a poblacions on l'aragonès tenia un baluard de resistència, com ara Estadilla o Fonz.

En un procés d'estandardització sensat el primer pas hauria estat començar per les parles amb més vitalitat, és a dir: bastir un aragonès ribagorçà estàndard, un model natural, ben documentat i representatiu de totes les parles, des de Senz a Fonz. Senzillament perquè és, des de fa anys, la varietat on encara hi ha alguna esperança d'aturar l'accelerat procés de substitució lingüística. Ho és per l'extensió, per l'ús i pel nombre de parlants. Llavors, potser, si l'experiència hagués tingut èxit, es podríem haver elaborat un parell més d'estàndards, un de sobrarbenc, que encara trobaria simpaties al nord-est del Sobrarb, i, un altre (qüestió més dubtosa aquesta), de jaquès, que, necessàriament, hauria de partir de les parles d'Echo i Ansó. Tant de bo una política de planificació lingüística exitosa hagués fixat en el passat una generació més l'ús dels parlars actuals. Només en eixe idíl·lic moment, després d'una hipotètica fase de socialització dels estàndards comarcals, i en cas de que aquesta fos resolta de manera positiva, es podria haver anat a un marc comú, un estàndard que acollís i integrés els

altres. Però això, en el moment actual, és ja l'evocació d'un somni, que no es correspon gens amb la crítica realitat en la que l'aragonès es troba.

És evident que aquestes consideracions que fem sobre paraestàndars i estàndard haurien tingut més sentit fa cinquanta anys, o abans, quan el català començava a reeixir-se i l'EFA (1915-1941) reunia lèxic d'ací i d'allà. Però es va optar per importar un model que no era aplicable a l'aragonès, ni per demografia ni per extensió. El problema de l'aragonès, pel que fa a aquest punt, bàsicament és que mai no ha tingut una generació de filòlegs nadius que done pas a una altra. És a dir, anar creant una experiència plural, acumulativa, germinativa. La precarietat de la filologia aragonesa ha estat el seu taló d'Àquiles.

3. Una perspectiva (o vàries)

Fetes les anteriors consideracions arriba el moment de dir quin avenir volem per l'aragonès. En el moment actual interessa sobre tot ser pràctics, després de solucionar el tema de la representació gràfica (ja n'hem apuntat la nostra proposta) urgeix passar al que hauria de ser el principal objectiu, el punt que centrés tots els esforços i recursos de totes les entitats locals de l'Alt Aragó i al que caldria que es sumessen també les associacions del *neoaragonès* relegant la resta d'activitats a un segon lloc. Aquest objectiu està mol clarament descrit per a una llengua també minoritzada, també fragmentada i també de muntanya, el romanx. No m'estic de reproduir les següents paraules de la *Lia Rumantscha*, que suscric plenament per a l'aragonès: « *La promotion de la langue et de la culture romanches doit avoir pour objectif que chaque personne de langue romanche pratique activement sa langue et la transmette à la génération suivante. Si nous n'atteignons pas ce but, notre langue et notre culture disparaîtront, et avec elles les avantages du bilinguisme et du plurilinguisme, qui sont notre clef décisive à l'ère de la mondialisation* ».²

El problema afegit que tenim a l'aragonès és que la fragmentació i la distància geogràfica entre parlars és notòriament més gran que en romanx. En efecte, el mapa de les varietats vives ens mostra un gran bloc oriental, ribagorçà-xistaví a l'est i un petit reducte occidental, la vall d'Echo. Aquestes dues zones haurien de ser, al nostre entendre, les destinatàries d'una immediata i urgent actuació tendent a la salvaguarda dels seus parlars aragonesos. Una segona zona la constituïrien les poblacions que estan perdent l'última generació de parlants, regió que és de molt mal delimitar, però on hi entraria amb seguretat Ansó, Panticosa, Bielsa... etc.

² El seu web és: <http://www.liarumantscha.ch/sites/content/index.html?lang2=fr>

La nostra feina al respecte a la Ribagorça és una experiència que volem compartir. En efecte, des de començaments de la passada dècada els socis de la SLA i agents culturals que comparteixen els postulats d'aquesta associació han dut a terme en aquesta comarca diverses actuacions centrades en la dinamització social de la llengua. La Ribagorça és, recordem-ho, l'únic espai dialectal aragonès que encara manté una certa continuïtat geogràfica, i, de fet, probablement constitueix avui gairebé el 80% de tots els parlants d'aragonès.

Tot seguit passem a exposar una sèrie de mesures que entenem que hauríem de constituir les perspectives prioritàries per a l'aragonès. Són propostes obertes i ampliables. Algunes ja han estat experimentades, altres necessiten necessàriament del concurs de més actors socials, culturals i polítics.

3.1. El turisme lingüístic

El model és exactament el que ja existeix a les grans llengües de cultura, on estudiants de tot arreu van a aprendre, per exemple, espanyol a Salamanca, anglès a Irlanda, o francès al Quebec. Així, entre la xarxa de cases de turisme rural ja existents a l'Alt Aragó n'hi ha unes quantes que certament no posarien gaires entrebancs en afegir a la seua oferta de lleure l'atractiu d'acollir a aquelles persones que desitgen conèixer i aprendre *in situ* la parla local. Aquest turisme ja compta amb algunes experiències pioneres —encara que d'una manera incipient i testimonial—, a la Latorrecilla (casa Lanau)³, Sobrarb, i a Secastilla⁴ (Ribagorça), on respectivament Luisa Castillo i María José Girón, acolleixen a qui vulgue aprendre l'aragonès sobrabenc o ribagorçà. L'embrió, doncs, ja hi és, i només caldria donar-li empenta i adequada estructura per a ampliar-lo. Un referent on ja es fa servir aquesta mena de turisme lingüístic es el d'Irlanda, per exemple les estades turístiques rurals a les Gaeltacht, en especial les de les illes Aran, del qual es pot aprendre i agafar idees. Aquesta mena de turisme, de fet, ja ha havia estat practicat i promogut de manera amateur per associacions com *Ligallo de Fablans de l'Aragón* amb excursions als Carnivals de Gistau o de Nerin, però es tractava d'operacions en un terreny que prèviament no havia estat conreat per a rebre a joves urbans que barrejaven aragonès i *fabla*.

3.2. Cultura al carrer

Seguint la tradició de la *Mojiganga* de Graus, o *La Morima* d'Aínsa. Vam recuperar la *Pastorada* de Benavent, era el 16 de maig de 2004, amb l'avinentsa de la tercera edició del dia de la Comarca de Ribagorça. Recordo que l'acollida entre el públic va ser molt bona, fins i tot hi havia gent gran que s'emocionava. Va ser una llàstima que la representació no continués els anys següents.

³ <http://www.casalanau.com/casa-guara> i <http://falordias.blogspot.com.es/>

⁴ <http://www.caminopucynca.es/el-aragones/>

En aquesta estratègia de dinamització es treballa des de la primavera de 2002, amb tota mena d'activitats fetes a les Jornades de les llengües del Pirineu, de les que en 2014 s'ha fet la XIII^{ena} edició. Així, podem dir que han estat molt més efectives per a la sensibilització de la població per la seua llengua local activitats com les titelles, els conta contes, els recitals de poesia *Poetián*, el teatre i, finalment, el lliurament dels premis del certamen *Condau de Ribagorza*, (que també ha arribat a l'edició XIII^{ena}), que no pas les conferències acadèmiques (com les dutes a terme en 2004 o 2008) o les presentacions d'obres d'autors ribagorçans (Torrodellas, Carrera). Tret, s'ha de dir, del cas d'Elena Chazal, a Estadilla, que omple sempre el saló d'actes quan presenta una nova obra.

La música és també una via que pot donar fruits. Posarem un exemple del que volem dir, durant els anys 90 a Fonz hi havia un grup de pop-rock, *Be regulá*, liderat, entre d'altres, per l'escriptor local Toni Collada, grup que en el seu repertori interpretava també algunes cançons en aragonès ribagorçà. Les seues actuacions arribaven inclús fora de l'àrea dialectal ribagorçana, com ara pobles de la ribera del Cinca, i ho feien amb notable èxit. Exemples del tipus de música, adreçada al jovent, els temin ben clars a la veïna àrea occitànica. Així, podem fixar-nos en grups veterans, com el gascó *Nadau*, nascut a Tarbes en 1973, i que ha publicat 10 discos entre 1975 i 2010, els grups provençals *Massilia Sound System*, banda de reggae creada a Marsella en 1984, amb nou discos publicats entre 1992-2007, i *Nux Vomica*, a Niça (1989), amb set discos publicats (1995-2006). També al Llenguadoc, on el grup tolosenc de rap *Fabulous Trobadors* (1987), fa música basada en el folklore occità i els ritmes del nord-est del Brasil, i que ha publicat fins el moment quatre discos (1992-2003) i, finalment, a Montpeller el *Mauresca Fracàs Dub*, creat en 1998, que fa un reggae influenciat pel hip-hop, i que ha publicat des de 2001 quatre discos, el darrer enguany, 2014. L'Alt Aragó ja té prou mestissatge cultural gràcies als moviments migratoris com per que l'aragonès s'incorpore a aquesta mena de música.

3.3. Les tecnologies visuals

L'experiència a la Ribagorça, pel que fa al cinema, és esperançadora. Hem de destacar l'efecte benèfic, sociolingüísticament parlant, que va tindre a la comarca –i fora d'ella– el documental sobre l'aragonès *Visions d'una llengua* (2006), produït per Aurelio Bardají d'Estadilla, (últimament hem sabut que està enllestint una òpera, *Martina*)⁵. El mateix efecte ha tingut el curmetratge *Cosetas d'adentro* (2011), de Lola Gracia, natural de la Puebla de Fantova, que és una adaptació del relat amb el qual l'autora va tindre un accèssit en el concurs *Condau de Ribagorza* de 2009. Els videoclips penjats a Internet són també una via de treball fecunda, tenim l'exemple del clip *Fes-te danzanta* de María José Girón, de Graus.

⁵ La música és d'Aurelio Bardají i el llibret és obra d'Elena Chazal. L'estrena està prevista fer-la al teatre *Olimpia* d'Osca l'estiu de 2015.

La Televisió local és un mitjà que ben podria dedicar algun moment de la seua programació a fer present l'aragonès. Una primera experiència interessant és el programa quinzenal *Charrín-charrán*, dirigit per Elena Fortuño, que s'emet simultaneament a la TV de Graus i a l'emissora local de la cadena SER. Aquesta presència periòdica i habitual a la pantalla hauria de ser el decisiu pas següent, ja sigue a través d'emissions convencionals o per internet. Les comarques amb zones aragonesòfones i els seus municipis haurien d'implicar-se, recolzant els agents culturals independents que treballen des de fa anys, especialment a la comarca de la Ribagorça, de manera quasi sempre voluntària i mal pagada.

Alguns dels continguts esmentats a dalt es poden trobar actualment al *You Tube*, però caldria crear-ne un canal generalista, començant, de moment, pel ribagorçà. Altres llengües, amb un ús social escassíssim i que representen un percentatge molt petit respecte al total de la població, s'han dotat d'una televisió que articula un sentiment de pertinença a una comunitat lingüística. Tenim, per exemple el cas de *Teilifís na Gaeilge* TG4, en irlandès (31 octubre 1996), o la *Radiotelevisiun Svizra Rumantscha* (RTR), en romanx, canal plenament independent en 1995, encara que les emissions en aquesta llengua daten de 1975. En gascó d'Aran, o aranès, hi ha informatius diaris al canal 3/24, de dilluns a divendres, a les 16:45 hores. A França, model d'estat centralista per antonomàsia, la televisió pública *France 3* emet, en occità i català, des de fa 25 anys per al Llenguadoc el programa setmanal de mitja hora *Viure al País*; també, des de març de 1999 fa el setmanal *País Català*, en aquesta llengua, només per al Rosselló. La televisió pública té programes semblants per a les regions d'Aquitània, *Punt de Vista*, i Provença, *Vaquí*. L'occità també té una trajectoria dilatada de ràdio, amb *Ràdio Occitània* (1981, Tolosa), i *Ràdio País* (1983, Puei de Lescar) a les que cal afegir *Ràdio Lengua d'òc* (2003, Narbona). L'absència de l'aragonès, (amb alguna notòria excepció, com l'esmentada de Graus o quan a Radio Sobrarbe es feia un programa setmanal que alternava notícies de Bielsa i Gistau), a les ràdios locals de la província és també un símptoma de l'estat actual de precarietat mediàtica.

Podem interrogar-nos el perquè és factible que a Catalunya, amb 7.500.000 d'habitants, l'administració pública ha estat capaç de crear un informatiu de TV de quinze minuts, durant cinc dies a la setmana per a una vall on el nombre de parlants de gascó (aranès) no arriba als 4.000, o perquè a França, F3 emet a la regió de Midi Pyrennées, per a minories com l'occitana o catalana, que quantitativament no responen a les exigències televisives del competitiu *share* i, en canvi, no sigue possible que a la televisió pública aragonesa es passe un programa setmanal, ni que fos de 15 minuts, on es fossen alternant en la respectiva parla local les notícies d'Echo, Gistau, Benasc o la Ribagorça, per citar les quatre zones amb un cert ús social.

Finalment, per als més petits, entre 4 i 7 anys, fora ideal la creació d'un vídeo de dibuixos animats, adaptat a cada varietat encara parlada. D'altra banda, no podem girar-nos d'esquena a la presència cada cop més aclapadora que els videojocs tenen entre la població, infantil i juvenil. Potser la creació *ex novo* d'un d'aquests jocs, o bé adaptar-

ne un d'existent, obriria una via encara inèdita en aragonès per a la promoció d'aquest petit romanç.

3.4. L'ensenyament

De totes aquestes propostes és, sens dubte, la que exigeix més voluntat, més recursos humans, econòmics i d'infraestructura, i és, per tant, la més difícil d'atènyer sense una implicació activa i responsable, mitjançant concerts de col·laboració, dels poders polítics, municipals, comarcals i autonòmic. La nostra experiència de cursos a la Ribagorça, de xerrades i tallers de llengua i cultura a poblets, ens diu que qualsevol transmissió docent de la llengua ha de passar per que el professor l'adopte directament del poble, per molt malmesa que aquesta es trobe. I haurà de ser aquesta llengua, paulatinament restaurada, la que s'ensenyi.

Un bon model de referència és (com hi ha altres a França, p. ex. les escoles *diwan* bretones, les *bressoles* rosselloneses... etc), pel seu nombre, tant de centres com d'alumnes, el de les *Calandretas*, que des de la primera que va ser fundada a Pau en 1979 ha vist créixer el seu nombre, fins un total de 48 escoles d'educació primària i dos de secundària, amb 2.500 alumnes. Més de la meitat d'aquests centres es troben precisament al Pirineu o Prepirineu, on hi ha més ús de les parles d'Oc. Es tracta d'un model privat d'educació, que podria servir com a referent a l'Alt Aragó, per establir-hi cooperatives d'educació concertada. L'establiment inicial d'alguna d'aquestes escoles cooperatives d'ensenyament infantil i primari a llocs com ara Benasc, Gistau, Estadilla o Echo, suposaria no només una alternativa per a la transmissió de l'aragonès sinó també una eixida laboral, en els actuals temps de crisi, per a un personal docent que abans hauria de ser preparat en una docència competent de la varietat local, en una immersió lingüística, com la que donaria el turisme rural abans esmentat.

3.5. La retolació al carrer

Aquest punt ensopega amb la reticència, i la vergonya social, perquè no dir-ho, de la classe política. Així, per exemple, per més que a Graus hem escoltat sempre paraules i promeses d'iniciar una política d'instal·lació de rètols i panells en aragonès ribagorçà, mai no s'ha fet realitat. Fins el moment present la presència de l'aragonès en rètols públics o privats està associada bàsicament a dos sectors. D'un costat tenim arreu d'Aragó el cas de la denominació d'activitats o centres, principalment dels negocis privats que han optat per denominar la seua empresa, gairebé sempre familiar, amb un nom en aragonès. També n'hi ha de públics, com ara alguna escola o institut d'Aragó que té el nom en aragonès (o millor, en neoaragonès), o bilingüe. D'un altre costat hi ha les retolacions de tipus turístic, més que més les dels GR i altres aspectes relacionats amb el món rural. Aquest retolació hauria de fer-se extensiva a noms de carrers, a panells i senyalitzacions públiques, a bans municipals, a programes de festes... No acabem d'entendre tampoc perquè no ha estat possible això a cap població de l'Alta Aragó i, en canvi, als centres històrics de ciutats veïnes com ara Tarbes, Tolosa o Albi trobem els noms tradicionals dels carrers en occità, o que a Tolosa els anuncis sonors

d'estació del metro siguen també en aquesta llengua, tot i que el seu ús és, a totes tres ciutats, més aviat testimonial.

Una forma de deixar palesa la presència de l'aragonès als carrers consistiria en concursos de cartells, i, especialment, en grafitis el contingut dels quals tingués a veure amb temes actuals que interessessin al jovent. En definitiva, es tractaria sempre de fer servir l'aragonès per a funcions referencials o expressives, no per a la funció metalingüística, com s'acostuma a fer.

4. Conclusions

Al nostre entendre s'ha d'abandonar, per ineficàç, l'estratègia duta a terme en els darrers 45 anys de promoció de l'aragonès (la majoria de les vegades del neoaragonès). Considerem que no ha demostrat ser apta per als temps actuals, els començaments d'un s. XXI tan canviant. Aquesta via ha tingut moltes oportunitats, ha fet ús de massa recursos econòmics per arribar al moment actual: un bucle sense sortida. S'ha de canviar completament de paradigma.

Cal actuar, és evident, sense descuidar una feina especialment adreçada a la gent gran, els portadors de la llengua, una feina que qualificariem de terapèutica, ja que ha de tindre com a principal objectiu la pèrdua de la vergonya, la recuperació de l'autoestima i dignitat lingüística entre aquesta generació. Però pensem que tots els esforços s'han de centrar definitivament en les generacions joves, des dels dos anys fins els trenta. Mirant de fer arribar l'aragonès per la via afectiva a través d'activitats com les que hem proposat a dalt o d'altres que ments més enginyoses siguen capaces de concebre. Les activitats acadèmiques, docents, editorials, les exposicions... etc han mostrat tindre una escassa incidència. Si no s'aconsegueix que es practique l'aragonès sense parlar de l'aragonès, és a dir, –insistim– fent coses en aragonès simplement perquè són bones, útils, divertides i plaeroses, el futur de la llengua és l'extinció, que serà pràcticament total vers els anys 50, quan desaparegue la generació de parlants més joves, aquells que encara majoritàriament fan servir l'aragonès (ribagorçà), i que ara tenen entorn als 40 anys. Si l'aragonès no s'ha acceptat per la via clàssica, la reivindicativa, potser recuperaria alguns passos per la via cordial, la dels sentiments. Ara bé, per a atènyer aquest objectiu és condició *sine qua non* que la llengua sigue patrimoni de tots i ha d'abandonar-se tota mena d'instrumentalització i d'experiments lingüístics infructuosos.

5. Referències bibliogràfiques

ARNAL PURROY, Mª Luisa (2010): "El aragonés patrimonial y el aragonés común. Examen de una vieja cuestión a la luz de la reciente Ley de Lenguas de Aragón", en CASTAÑER MARTÍN, R. M, y LAGÜÉNS GRACIA, V (Coord.). *De moneda nunca usada: Estudios dedicados a José Mª Enguita Utrilla*, Institución "Fernando el Católico", Zaragoza, págs. 71-83.

CASTAÑER MARTÍN, Rosa María (2005): “L'aragonès: perspectives de cooficialitat i de model unitari”, *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura: revista de recerca humanística i científica*, núm. 16, págs. 35-43.

FERGUSON, Charles A. (1959): “Diglossia”. *Word* 15, págs. 325-340.

FISHMAN, Joshua (1967): “Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism”, *Journal of Social Issues*, 23, págs. 29-3

KREMnitz. Georg (2008): “Sur la délimitation et l'individuation des langues. Avec des exemples pris principalement dans le domaine roman”, *Estudis Romànics*, Institut d'Estudis Catalans, Vol. 30, págs. 7-38.

LÓPEZ GARCÍA-MOLINS, Ángel (2010): "El aragonés como lengua anisocéntrica", en CASTAÑER MARTÍN, R. M, y LAGÜÉNS GRACIA, V (Coord.). *De moneda nunca usada: Estudios dedicados a José Mª Enguita Utrilla*, Institución “Fernando el Católico”, Zaragoza, págs, 373-383.

MENDÍVIL GIRÓ, José Luis (2002-2004): “Lenguas en peligro y lenguas peligrosas: Lingüística, política lingüística y política a propósito de la llamada lengua aragonesa”, *Archivo de Filología Aragonesa*, Vol. 59-60, 2, 2002-2004 , págs. 1429-1445.

MENDÍVIL GIRÓ, José Luis (2009): “¿Es posible (y necesario) un único aragonés?”, *El Ribagorzano* (Órgano de la Liga Ribagorzana), núm. 42, págs. 12-14.

NAGORE LAÍN, Francho (2011): “Sobre el proceso de normativización del aragonés moderno”, *Pirinioetako hizkuntzak: oraina eta lehena: Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarra*, págs. 587-611.